

Műhely

Irodalomterápia a börtönben

KOVÁCS Zsuzsanna

A börtönbüntetésről a társadalom nem-bűnöző tagjai nagyjából egyformán vélekednek: a törvényt megszegő embereknek rács mögött van a helyük. A pusztaszigetelés, kirekesztés azonban nem megoldás az eredeti problémára, vagyis attól, hogy egy időre bezárjuk, majd kiengedjük a bűnelkövetőket, nem biztosítottuk, hogy szabadulásuk után törvénytisztelő életmódot fognak folytatni. A börtönön belüli pedagógiai, rehabilitációs és terápiás programok célja az, hogy a bűnözők értékrendjének és személyiségének fejlesztésével ezt a hosszú távú célt valósítsák meg.

A börtönben a jogerős elítélteken kívül előzetes letartóztatottak is tartózkodnak, akiket a bíróság még nem ítél el, csupán a nyomozás és a tárgyalás lefolytatásának idejére is bezárva kell lenniük. Az előzetes letartóztatottak helyzete némiképp eltérő a jogerős elítéltekétől: többnyire nem dolgozhatnak, napjaik tehát rendki-

vül egyhangúan telnek, sokat unatkoznak, sokat gondolkoznak. A bírósági tárgyalásokon ártatlanságuk mellett érvelnek, ami megakadályozza őket abban, hogy tetteikért felelősséget vállaljanak. Megszokott életükből hirtelen szakítják ki őket, sem ők, sem családjuk nem tud felkészülni arra, hogy hónapokig vagy akár évekig távol lesznek egymástól. Biblioterápiás csoportomban előzetes letartóztatottak vettek részt; helyzetük speciális jellege tükröződött hozzászólásaikban is. A fogvatartottak számára viszonylag kevés szabadidős tevékenység áll rendelkezésre. Az egyik legfontosabb a sportolás, a zárkán belül pedig társasjátékkal, levélírással és olvasással foglalják el magukat leggyakrabban. A börtönben olyanok is könyvet vesznek a kezükbe, akik azelőtt egyáltalán nem olvastak. Az irodalomterápia módszere tehát gazdag talajra található a börtönben, s virágzó eszköze lehet a fogvatartottak személyiségfejlesztésének. Mivel

a fogvatartottak nem tekintik magukat betegnek, ezért nem is érzik szükségét a terápiának. Az irodalomterápia további előnye, hogy nem stigmatizál, vagyis nem nyomja rá a résztvevőkre a „dilis” címkét, a résztvevők az olvasás szeretete miatt látogatják a foglalkozásokat. Személyiségük fejlesztése csupán „mellékhatás”. A veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézet az érettségivel nem rendelkezők szövegértésének fejlesztésére irányuló TÁMOP-pályázat keretében csoportfoglalkozásokat biztosított a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet fogvatartottjai részére. A pályázat keretében öt olvasócsoporthoz indult, mindegyik nyolc fogvatartott részvételével. Fél éven keresztül minden hónapban egyszer találkozott a csoport, s egy-egy regényt dolgozott fel.

Az egyik csoport vezetőjeként biblioterápiás csoportfoglalkozásokat tarthattam. Az első találkozás ismerkedéssel és az olvasással kapcsolatos gondolatok megbeszélésével telt, a következő öt alkalommal öt rövidebb regényt dolgoztunk föl. A regényeket a fogvatartottak nem csupán kézhez kapták, hanem meg is tarthatták. A foglalkozás-sorozatnak annyira pozitív volt a fogadtatása, hogy a fogvatartottak jelezték igényüket az olvasóklub folytatására. Anyagi források híján azonban a folytatásban nem volt lehetőség arra, hogy minden résztvevő saját példányt kapjon a könyvekből, hanem egy-egy könyv járt körbe, s amikor minden csoporttag elolvasta, megbeszéltük az olvasottakkal kapcsolatos észrevételeiket.

Az általam választott öt irodalmi mű a következő volt:

Saint-Exupéry: *A kis herceg*, Goethe: *Az ifjú Werther szenvedései*, Gyulai Pál: *Egy régi udvarház utolsó gazdája*, Hemingway: *Az öreg halász és a tenger* és Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek*. A többi csoportban előkerült többek között Kosztolányi: *Édes Anna*, Coelho: *Veronika meg akar halni*, Jókai Mór: *Az arany ember*, Déry Tibor: *Szerelem*, Salinger: *Zabhegyező* és Shakespeare: *Hamlet* című műve is.

Mielőtt rátérnék három konkrét mű megbeszélésére, a fogvatartottak általános reflexióit foglalom össze. Hatéves börtönpszichológusi pályá-

futásom során közel kétszáz irodalomterápiás foglalkozást vezettem. Az időkeret miatt mindig rövidebb műveket, verseket és novellákat vittem a foglalkozásokra. A regények biblioterápiás feldolgozása új feladat volt számomra is. A regények megbeszélésekor a fogvatartottak meglepő aktivitást mutattak, figyelmüket is jóval hosszabb ideig tudták megtartani. A véleménykülönbségek során indult viták összetettebbek voltak, a megfogalmazott tanulságok többértűek, cizelláltabbak. Míg a rövid művek csupán egy-egy témát kínálnak fel az olvasó számára, a regényekben apró részletek, mellékszereplők is felkelthetik az érdeklődést, s kitágíthatják a megbeszéltek témák körét. Észrevehető volt, hogy sokkal inkább magukénak érzik ezeket a hosszabb műveket, mint korábban a rövideket. Ezekkel a regényekkel „megküzdöttek”, jelentős erőfeszítéseket tettek azért, hogy végigkövessék a szereplőkkel történt eseményeket. A nagyobb lélegzetvételű művek lehetőséget adnak arra, hogy megtörténjen a szereplőkkel való identifikáció, esetleg kedvenc szereplőt vagy kedvenc jelenetet válasszanak az olvasók. Olvasás közben akarva-akaratlanul a fogvatartottak saját életükre vetítik az olvasottakat, belegendolnak abba, hogy mit tennének hasonló helyzetben, illetve hogy saját életükben hogyan hasznosíthatják a regényből levont tanulságokat.

☉ A kis herceg

Saint-Exupéry műve nem klasszikus értelemben vett kisregény, terjedelme folytán azonban egy átlagos mese elolvasásánál több erőfeszítést igényel. A művel kapcsolatos első benyomásukat kérdezve a résztvevők sok fontos szempontot megemlítettek; volt, aki a kis herceg és a virág kapcsolatát emelte ki, volt, aki a kereskedő szavaira figyelt fel, miszerint nemcsak a késztermékek fontosak, hanem a munka is, amivel létrehozzák azokat. Egyikük szerint nagyon sok lényegtelen dologgal foglalkozunk, és nem vesszük észre, hogy mi a fontos, másikat pedig az igaz barátság ragadta meg, ami bizalomra épül, és amiben a felek egymást a hibáikkal együtt fogadják el. Akinek nem tetszett a mű, azt mondta, közhelyeket sorol fel, s azért ilyen sikeres, mert

a közhelyek minden korban igazak. Véleménye szerint a való életben ezek az értékek nem lelhetők fel tiszta formájukban, a világ ennél sokkal bonyolultabb.

Abban egyetértettek, hogy a mű egyik legfontosabb mondanivalója az, hogy a lényeg sokszor láthatatlan. Saját életükből legtöbbjüknek a családja jutott eszébe, volt, aki a gyerekére, volt, aki a párjára vonatkoztatta az idevágó idézetet, sőt, a házi kedvenc is eszükbe jutott: az egyik résztvevő elmondta, hogy kutyája nem szép, nem fajtatiszta, nem okos, egyszerűen csak velük van, és neki úgy tökéletes, ahogy van. A családdal kapcsolatban a börtönélet kevésbé ismert jelenei merültek fel. Egyikük elmesélte, hogy előző nap zárkatársai pudingot készítettek, ő azonban nem kért belőle, mert legutóbb otthon evett pudingot, s nem akarta, hogy a börtön felülírja ezt az emléket. Vigyázott arra, hogy a puding ne kapcsolódjon össze a börtönnel, hanem megmaradjon otthoni emlékeknek. Egy másik történetben a havonta érkező csomag szerepe emelkedett ki: a fogvatartott számára a csomag nem csupán a szükségleti cikkek utánpótlása, hanem arra gondol, hogy a csomagot a szerettei állították össze, gondolnak rá, s így egy picit beköltözik a rideg zárkába az otthon érzett szereteteli hangulat.

„Felelős vagyok a rózsámért – ismételte a kis herceg, hogy jól az emlékezetébe vesse.” – mondja a kis herceg, miután a róka megosztotta vele a titkát. A felelősség igazán ingoványos terület a fogvatartottak számára, két okból is: először, maga a bűncselekmény elkövetése sokszor olyan konfliktus eredménye, melyben az elkövető valahogy megpróbálja megkerülni a tisztességes utat, így bűnbe esik (például a nagyobb bevétel érdekében nem fizeti be az adót, aláír olyan okmányokat, melyekre nincs feljogosítva, ökölrel áll bosszút sérelmeiért stb.). Másodsor, utólag a felelősség felvállalása egyben azt is jelenti, hogy a fogvatartott elfogadja, hogy börtönben a helye, s itt az ideje bűnhődni. Ez azonban annyira fájdalmas felismerés, hogy a fogvatartottak számos pszichés „trükköt” bevetnek annak érdekében, hogy ne kelljen felvállalniuk a felelősséget.

A felelősséggel kapcsolatos ambivalencia A

kis herceg megbeszélése során is felmerült. Az egyik fogvatartott elmondta, hogy szerinte a felelősség egy szinten túl inkább teher vagy kötelesség. A kötelesség mindig valamilyen kikényszerített dolog, amittől az ember szíve szerint inkább szabadulna. Egy másik csoporttag szerint minél nagyobb a felelősség, annál magányosabb az ember, annál kevésbé találja a helyét a saját életében. A beszélgetések mérlegét azok a tagok billentették az egyensúly irányába, akik kiemelték, hogy ha az ember a szerettei érdekében hoz áldozatokat, az nem lehet teher.

© *Tizenkilenc perc*

Jodi Picoult 2007-es regénye valós események feldolgozásán alapuló fikció. Egy iskolai lövöldözés történetét dolgozza föl, bemutatva a túlélők életének alakulását, a nyomozást és az elkövető bírósági tárgyalását, elemézve a lehetséges okokat és előzményeket. A regény több szálon fut, a szereplőket lélektani szinten pontosan ábrázolja, s az idősíkok váltogatása jellemzi. A történet önmagában is izgalmas és fontos kérdéseket vet fel, az olvasás élményét pedig emeli a kiválóan megírt és dinamikus építkező szöveg. Az események napjainkban játszódnak, napjaink nagy dilemmáit jelenítik meg.

A történetben a lövöldözést elkövető tinédzser fiú egyrészt többszörös gyilkossá válik, másrészt azonban áldozat, akire a környezete nem szentel kellő figyelmet, tette előtt többször kell elszemnednie megaláztatást, kiközösítést, visszautasítást. Teljes mértékben az olvasóra van bízva, hogy együtt érez-e az elkövetővel vagy sem. A fogvatartottak számára is ambivalenciát hordoz a reflexió, mivel őszintén elítélik az ártatlan emberek megölését, ugyanakkor saját példájukból tudják, hogy sokat jelent, ha az elkövető szempontjait is figyelembe veszik a semleges felek.

Éppen ezért nem az elkövető állt a megbeszélés középpontjában, hanem a fiú szülei, illetve – a regény befejező részében váratlan fordulatot hozó – gimis lány, a regény valódi főhőse. A fogvatartottak hosszan elidőztek azon a kérdésen, mi mindent kell tennie a szülőknek ahhoz, hogy a gyermekeik ne váljanak tömeggyilkos-

sá. Általában véve jellemző a fogvatartott férfiakra, hogy magukat kiváló apáknak gondolják, amit olyan kijelentésekkel erősítenek meg, mint például „mindent megtettem a gyerekemért”. Sajnos, sokszor nem értik, hogy a hónapokra (évekre) otthon hagyott kamasz gyerekek miért nem fogadják meg a tanácsait, s nem látják be, hogy a börtönből képtelenség tökéletes apaként funkcionálni. A legnagyobb háritással azok élnek, akik életvitelében a bűnözés kiemelt szerepű, hiszen ők sokszor a bűnelkövetést is azzal magyarázzák, hogy a családjukért, a gyerekeikért követték el a bűncselekményeket. Saját nézőpontjukból meggyőződésük, hogy ezzel jót tettek a családjuknak, valójában azonban a börtönben töltött idő alatt egyre jobban eltávolodnak, elhidegülnek a családtagjaiktól, akik magukra maradva küzdenek az anyagi és egyéb nehézségekkel. A fogvatartottak egy része ezért óvakodott attól, hogy a szülőket tegye felelőssé a kamasz fiú ámokfutásért.

A főszereplő lány kapcsán a barátság és hűség témájánál időztek sokat: kiemelt tiszteletet mutattak a lány iránt, aki annak ellenére, hogy sokszor viselkedett ellenséges módon, a végén mégis hű maradt kisgyerekkori barátjához. Szimpátiájukat tovább erősítette az identitását kereső lány, aki örlődik a külsőségek alapján ítélező népszerű iskolatársak elvárásai és saját belső értékrendje között. Volt, aki kiemelte, hogy számára is sokáig a látszat és a külsőségek voltak elsődlegesek, s a börtönben jött rá, hogy mi az, ami valóban értékes az életben.

Érdekes módon a kiemelt témák mellett számos tényező nem került megvitatásra, így nem esett szó például a testvérféltékenységről, a munkáját előtérbe helyező egyedálló anyáról vagy a nyomozók és ügyvédek munkájáról. Ez azt bizonyítja, hogy egy ilyen nagy terjedelmű regényben akár több csoportfoglalkozást kitevő téma rejlik. Mindenesetre az is mindig izgalmas kérdés, hogy a sok lehetséges kérdés közül melyeket választják ki a csoporttagok, melyekről beszélgetnek szívesen.

👁 *Az öreg halász és a tenger*

A mű feldolgozása váratlan beszélgetéssel indult, mivel a könyv helyett a fogvatartottak arról kezdtek beszélgetni, mekkora és milyen hal volt életük legnagyobb fogása. Ez lehetett volna egyszerű háritás is, szerencsére azonban csak élményszerű alapot adott a regény megbeszéléséhez. A résztvevők egybehangzóan tiszteletüket fejezték ki az öregember erőfeszítése miatt, de a sikertelen befejezés miatt maradt bennük némi ellenérzés. Egyikük kiemelte, hogy szerinte nem elég elérni valamit (megfogni a halat), meg is kell tudni tartani, ezért ő összességében nem szimpatizál a főhőssel. Egy másik vélemény szerint az öreg vakmerően túl messze evezett a parttól, ezért ez volt a büntetése. Mások szerint az öreg kótyagos volt, napszúrást kapott vagy vénségére megbolondult, vagyis kétségbe vonták a józan ítélőképességét.

Általában véve elmondható, hogy a sikertelennek bizonyuló karakterrel nem szívesen azonosultak. A főhőst nem a regény során megismert viselkedése alapján, hanem pusztán a végeredmény alapján ítélték meg. Vagyis véleményüket a végeredmény ismeretében, visszafelé irányuló logika alapján alakították ki. Ez a hozzáállás a bírósági eljárás analógiáját hordozza: a bíró az elkövetett tetteik miatt szab ki ítéletet, tekintet nélkül arra, hogy mi vezetett odáig, hogy így cselekedjenek. A fogvatartottak sokszor tetteiket nemes célzatúnak tekintik, s elvárják a bírótól, hogy ő is a szándékot értékelje, ne csak a végeredményt.

Arra a kérdésre, hogy a könyv melyik része tetszett nekik legjobban, meglepetésemre egybehangzó választ kaptam: mindenki a záró jelenetet emelte ki, amikor a fiú gondoskodik az öregről, kávé vizet neki, betakarítja stb. Többen említették továbbá, hogy amikor egyedül küzd a hallal, sokszor gondol az öreg a fiúra, hogy milyen jó lenne, ha ott lenne mellette. Ennek ellenére, hogy a fiú a regényben ténylegesen kevésszer szerepel, alakját a fogvatartottak felnagyították, fontosságát kiemelték. Csupán spekuláció, de elképzelhetőnek tartom, hogy a hűséges fiú, aki nem lehet a főhős mellett, azért ennyire szimpatikus a számukra, mert sa-

ját helyzetükre is vonatkoztatható: valahol van egy olyan szerettük, aki most nem lehet velük, amikor egyedül vívják a harcukat.

Arra a kérdésre, hogy mire tanít ez a regény, az alábbi válaszokat kaptam: arra, hogy küzdjünk az álmainkért, arra, hogy ne adjuk fel, a tiszteletre, az alázaatra.

Egy érdekes kérdés a hal karaktere volt. Összességében véve tisztelik a halat, mert az is kitartóan küzd az életéért. A halat ösztönlénynek tekintették, aminek nincsenek szándékai. Egyikük szerint ők maguk is ösztönlények: „mi is azok vagyunk, evés, ivás, szex, ez a fontos”. Ennél a mondatnál nem hagyhattam ki, és hozzáfűztem Hemingway életfilozófiáját, amit az *Akiért a harang szól* című regénye főhősével mondat ki, miszerint az élet értelme „enni, inni, Catherine-nel hálni”.

Amikor szóba került, hogy az öreg halász még akkor sem engedi el a kötelet, amikor a keze begörcsöl, egyikük merengve hozzátette, hogy „az a baj, hogy minket sem engednek el”. Ez a hozzászólás a hallal történő identifikációt jelzi, ami szokatlan egy emberekről szóló történetben. Az egyik résztvevő elmondta, hogy végig azért szurkolt, hogy elszakadjon a kötél, maga sem tudja, miért. Véleményem szerint azért, mert a történetben a hal van szorult helyzetben, tehetetlen küzdelme fogvatartójával szemben kiválthatja a vele történő azonosulást. A szabad ember számára ez a történet az öreg halász kitartó küzdelméről szól, a fogvatartottak számára azonban ezek szerint szólhat a kifogott hal hosszú haláltusájáról is.

Összességében véve az a benyomás alakult ki bennem, hogy érdemes a fogvatartottakkal hosszabb irodalmi műveket is elolvasatni, mivel ezek feldolgozása jóval túlmutat a rövidebb irodalmi művek megbeszélésénél. Az a tudat, hogy végére jutnak egy-egy hosszabb regénynek, sikerélményt nyújt a számukra, és megismerteti őket azzal az érzéssel, hogy az áldozatos munka és az erőfeszítések olyan örömet nyújtanak, amelyet semmilyen könnyen elérhető örömförrás nem helyettesíthet.

A TÁMOP-pályázat lezárulta után a program sikerességétől motiválva tovább folytattam a hosszabb művek feldolgozását a fogvatartottakkal. Így lehetőség nyílt többek között a következő művek megbeszélésre is:

Orwell: Állatfarm

Arany János: Toldi, Toldi estéje

Huxley: Szép új világ

Wass Albert: Elvész a nyom

Mark Twain: Jeanne d'Arc

Szabó Magda: Az őz

A csoportvezetés során szerzett tapasztalatok a terapeutát is motiválják, a fő indok a folytatásra azonban a fogvatartottak pozitív visszajelzéseiben és lelkesedésében keresendő: hiszem azt, hogy ez a nagyfokú ragaszkodás az olvasókör folytatásához egyben azt is jelzi, hogy az irodalomról való beszélgetésekből erőt merítenek, és önismeretükön dolgoznak.

Beérkezett: 2014. július 7.

Gyerünk, olvass!

A közelmúltban vált ismertté a Read on. Get on. How reading can help children escape poverty című jelentés a Save the Children alapítvány jóvoltából, melyben az azonos című kampány céljait, eredményeit, további terveit foglalták össze.

A jelentés szerint évente gyerekek ezrei, többségükben szegény sorsúak, vesznek el az olvasás számára, és mert nem tanulnak meg jól olvasni, emiatt további iskolai életük, majd szakmai pályafutásuk is állandó küzdelemmé válik.

A program hosszú távú célja, hogy 2025-ig minden gyerek olvasni jól tudó legyen.

A család, az iskola, a szűkebb környezet nagyon sokat tehet ezért. Már az is elég, ha valaki a családból napi tíz percet olvas a gyerekekkel.

A jelentés szövege itt olvasható:

http://www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/images/Read_On_Get_On.pdf